

XI

Бу гавҳарфишонлиқдин чун улуғ мақсуд тарих илми махзаниға вукуф топмоғлиғ ва бу жавохир нишонлиқдин куллий мурод салотини мозия ҳолоти макшуф бўлмоғ эрди, ул жиҳатдин Ажам мулукиким, тўрт табақа воқеъдурурлар, алар ахволидин ижмол тариқи била ихтисор этилди ва аввалғи табақаким пешдодийлардурур пешниҳод алар ишлари шарҳин қилинди

Бу тарих сураат нигорандаси,
Бу янглиғ бўлур сўз гузорандаси:

Ки андинки Одам алайҳиссалом,¹
Хилофат саририда тутти мақом.

Анга тегруким, шоҳи Маккий лақаб,
Не Маккий лақабким, Расули араб

Муҳаммадки² эрди русул шоҳи ул,
Ладуний улумнинг огоҳи ул.

Қилиб Ҳақ ани саййидал-мурсалин,³
Рисолат уза бўлди маснаднишин.

Бу мобайн аро воқеъ ўлгон мулук
Ки, кўргуздилар шаҳлиғ ичра сулук.

Кўп эттим таворих ўқур сори майл,
Ҳамоноки бор эрдилар тўрт хайл

Ки, тарих таҳририн этган рақам,
Битибдур аларни «Мулуки ажам».

Агарчи кўп ўлмишдурур ихтилоф
Ки, бор ихтилоф айлаганлар маоф

Ки, солмишдурур имтидоди замон,
Ҳаводиски, ом айламиш осмон.

Таворих вазъиға беҳад футур
Ки, андин бу фан ичра бўлмиш қусур.

Вале улча бергайлар андин хабар,
«Низом ут-таворих»⁴ эрур муътабар.

Қилиб ўзгалар бирла татбиқ ҳам,
Бу сарнома фикрастин эттим рақам.

Буларники сабт айладим тўрт қисм,
Ешит эмди бориға тариху исм.

Бурунғиға келди лақаб Пешдод,
Икинчи эмишлар Каённийниҳод.

Учунчига Ашконий ўлди лақаб,
Яна бирга Сосоний ўлди лақаб.

Вале Пешдод⁵ ўлди ўн бир киши,
Бурун салтанат келди бу қавм иши.

Алар пешвоси Каюмарсиб род
Ким, ул қўйди тахт узра ойини дод.

Тутуб гар жаҳонни асоси анинг,
Даду ваҳш чарми либоси анинг.

Яна бир жаҳондор Хушанг⁷ эди
Ки, зебандаи тожу авранг эди.

Анга йўқ хирадмандлиғ ичра ҳад,
Битиб нусхае «Жовидони хирад».

Чу ул борди, Таҳмурас⁸ ўлди падид,
Анга боғлади олам аҳли умид.

Басе шаҳр оламда қилди бино,
Нишопуру Марву Сипохон⁹ яно.

Яна сурди Жамшид¹⁰ оламға рахш
Ки, ҳам тахтгир эрди, ҳам тожбахш.

Халойикқа кўп еткуруб интифоъ,
Ғариб амр кўп айлади ихтироъ.

Яна даҳр дороси Заҳҳок¹¹ эди,
Ки, эл қони тўкмакта бебок эди.

Неча кун ишига кўрунди сабот,
Борур чоғ кўрунди анга асру бот.

Фаридун¹² эди сўнгра офоқгир,
Анга бори офоқ фармонпазир.

Боши узра тожи Каёний бўлуб,
Дирафши анинг қовиёний бўлуб.

Манучеҳр¹³ бўлди валиаҳд анга
Ки, маснад эди бу қухан маҳд анга.

Фурот ариғин ул равон айлади,
Шажар эқтию бўстон айлади.

Яна топти Нувдар¹⁴ жаҳондин наво,
Жаҳон мулкига бўлди фармонраво.

Вале даҳр комин раво қилмади,
Анга доғи олам вафо қилмади.

Яна шоҳлиғ қилди Афросиёб15,
Вале қилди Эронни зулми хароб.

Замонида гар эрди обод кам,
Ани қўймади чарх обод ҳам.

Бўлуб Зоб Таҳмоспнинг16 навбати,
Фалакдин ўтуб чатрининг рифъати.

Мусаллам анга эрди аврангу тож
Ки, боғишлади ети йиллик хирож.

Чу олам тиҳи бўлди Таҳмоспдин,
Замон зебу фар топти Гаршосбдин17.

Фалак тавсанин гарчи ром айлади,
Чу вақт ўлди, ул ҳам хиром айлади.

Бари даҳрнинг сарфарози эди,
Вале даҳрдин барча бози еди.

Кетур соқий, ул жоми жамшедсоз
Ки, қилғай жаҳондин мени бениёз.

Чу йўқ шоҳлиғ расми огоҳлиғ,
Ерур майдин огоҳлиғ – шоҳлиғ.

Муғанний, «ажам»18 ичра тутқил нағам,
Сиғур анда зикри «Мулуки ажам».

Алар Пешдод эрканин ёд қил,
Манга сен доғи тарки бедод қил.

Навоий, ажаб ерга етмиш сўзунг,
Не элдур булар, худ билурсен ўзунг!

Адаб бирла шоҳона соғар сумур,
Димоғинг чу гарм ўлди афсона сур!

XII

Иккинчи табақаким каёнийлардурур аларнинг олий тахтлари ва каёний Тожларин
бошдин-аёққача демак

Бировким, бу сўз айлади ибтидо,
Қилур «Фурс тарихи» бу навъ адо

Ким, эрди Каёний иккинчи гуруҳ
Ки, оламда эрди алардин шукуҳ.

Булардин бурунғини бил Кайқубод1
Ки, эрди хирадманду одилниход.

Магар Рустам2 ул вақт эди навжувон
Ки, бўлди анинг оллида паҳлавон.

Яна тутти Ковус3 офокни,
Тамаъ айлади чархи нуҳ токни.

Сипаҳдори Гударз4 эрдию Тус,5
Сиёвушқа6 ёрутти нори мажус.

Яна бўлди Кайхусрави7 покррой,
Жаҳон аҳлиға рой ила кадхудой.

Сипаҳдор анга Тусу Гударзу Гев,
Фаромарз ила Рустаму Золу Нев8.

Яна бўлди Луҳросб9 мулк узра шох,
Кўпи Балх10 эрди анга тахтгоҳ.

Яқиндин анга тийра бўлди басар
Ки, лашкаркаши бўлди Бухтуннасар11.

Яна мулк уза қилди Гаршосп12 ҳукм,
Нечукким, қилиб эрди Луҳросб ҳукм.

Вале тутти Зардушт13 ойини ул,
Мажус14 ўлди истаб, алар дини ул.

Яна мулк уза тутти Баҳман15 қарор,
Ўчурди залолат ўтидан шарор.

Агар Зобулистонға16 солди футур,
Вале Байти мақдасқа берди сурур.

Чу ул борди мулкени берди Худой
Қизигаки, бор эрди оти Хумой.17

Чу тавфиқ анга бўлди омузгор,
Неча йил анга тўқтади рўзгор.

Вафо қилмай ул оламороға мулк,
Яна мунтақил бўлди Дороға18 мулк.

Шаҳе эрди ул шимаси адлу дод,
Буюрди жаҳон аҳлиға инқиёд.

Анинг ўғли Доройи Доро19 эди
Ки, андин сўнг ул оламоро эди.

Вазири бўлуб шоҳ ила хашмнок,
Анинг қасдидин бўлди Доро ҳалок.

Скандарки гардунға чекти ливо,
Анинг асрида бўлди фармонраво.

Ўз ўрнида гар зикри топти вукуъ,
Вале қилмағум қиссасиға шуруъ.

Каёнийлар эрди бу тўққуз киши
Ки, чекти аларни фалак гардиши.

Вале, ўйлаким кўкка чекти баланд,
Қаро ер уза солди охир нажанд.

Аёқчи, майи дўстгоний кетур,
Тўло айла жоми Каёний кетур

Ки, давронки, ойини ўлмиш жафо,
Не Кайга, не Дороға айлар вафо.

Муғанний, тузуб нағмаи Паҳлавий,²⁰
Суруде анинг бирла чек маънавий!

Бу шаҳларки назм ичра қилдим савод,
Сурудунг аро сен доғи айла ёд.

Навоий, май ич, доғи бўл раҳшунос,
Бу шаҳлардин эт ўз ишингни қиёс!

Жаҳондорларни жаҳон қилса паст,
Топа олмағайму гадоларға дастғ

XIII

Учинчи табақаким, ашконийлардурурким, аларни мулуки тавойиф хам ебдурлар, алар
ҳолатидин дoston сурмак

Муаррихки ёзди «Мулуки Ажам»,
Бу янглиғ қилур дostonни рақам

Ки, ўн тўқуз эрди учунчи мулук
Ки, бор эрдилар олам ичра мулук.

«Мулуки тавойиф»ки машҳур эрур,
Булардурки, дафтарда мастур эрур

Ки, Искандари¹ кордон этти насб,
Мамолик аро хукмрон этти насб.

Алардин бири Ашки Доро² эди

Ки, кўп шавкати ошкоро эди.

Неча кун қилиб зулм ё адлу дод,
Жаҳон мулкига айлади хайрбод.

Чу Ашкони Дороға қолди жаҳон,
Қилиб зулмни эл кўзидин ниҳон.

Жаҳон Ашки Ашконға3 бўлғач маком,
Зухур этти Исо алайҳиссалом.

Чу Бахроми Шопурға4 қолди даҳр,
Бори даҳр эли адлидин топти баҳр.

Ялош ибни Баҳром5 сургач саманд,
Фалак буржиға маҳкам этти каманд.

Чу олди жаҳон Хурмуз ибни Ялош,6
Адолат ўтар даҳр аро қилди фош.

Яна Нарси ибни Ялош7 олди тахт,
Неча кун ани комрон этти бахт.

Яна қолди Ферузи Хурмузға8 тож,
Ўкуш тожварлардин олди хирож.

Ялош ибни Феруз9 чун билди мулк,
Тафохур анинг адлидин қилди мулк.

Яна Хусрав ибни Ялош10 ўлди шох,
Анга ер юзин тутти хайлу сипоҳ.

Яна шаҳлиғ этти Ялоши Ялош,11
Кишига анинг бирла бўлмай талош.

Яна Ардавони Ялош12 ўлди тунд,
Анинг тиғини ҳам фалак қилди кунд.

Яна Ардавон ибни Ашғон13 бўлуб,
Замона анинг узрини ҳам қўлуб.

Жаҳон олди Гударзи14 Ашғон яна,
Анга ҳам жафо қилди даврон яна.

Яна шох Тийри Гударз эди
Ки, манзилғаҳи бу куҳан марз эди.

Яна бўлди Гударз Тийри улуғ,
Ани ҳам завол айлади қайғулуғ.

Яна тутти олам юзин Ардавон15
Ки, чекти ани чархи ахзар давон.

Буларға доғи боқий ўлмай ҳаёт,
Фалак мулкни берди бот, олди бот.

Кетур соқий, ул соғари лаълранг,
Анга даврида зоҳир этма даранг.

Чу йўқтур даранге фалак жомиға,
Кўнгул қўйма оғозу анжомиға.

Муғанний, бу шаҳларки чектим тироз,
Алар ёдиға нағма чек дилнавоз

Ки, нағманг била бир қадах нўш этай,
Даме нуктадин тилни хомуш этай.

Навоий, бу шаҳларки кўрди жаҳон,
Букун барча туфроғ ародур ниҳон.

Чу бориға ул ён азиматдурур,
Замоне хуш ўлмоқ ғаниматдурур.

XIV

Тўртунчи табақа сосонийлар эрдиларким, жаҳон мулкида жаҳон мулкида жаҳонбонлик
қилдилар ва рубъи маскун мамлакатин билдилар

Навосози деҳқони озарпараст,
Бу навъ этти сўз риштасин борбаст

Ки, тўртунчи хайл улча шоҳ эрдилар,
Фалакқадру анжумсипоҳ эрдилар

Ки, ҳоло адамдур аларға мафар,
Йигирми дурур, доғи тўқуз нафар.

Бири Ардашер ибни Бобак¹ эди
Ки, баъзи эл они валий ҳам деди.

Яна эрди Шопур² бин Ардашер
Ки, шоҳе эди кордону далер.

Ул этти бақо мулки сори хиром,
Қўюб ўғли Ҳурмузни³ қойим-мақом.

Яна тегди Баҳроми Ҳурмузга⁴ тож,
Жаҳон ичра адлидин ўлди ривож.

Яна қилди Баҳроми Баҳром⁵ жаҳд
Ки, даҳр этти тоза анинг бирла аҳд.

Яна ўғлиға даҳр аро ком эди

Ки, Бахроми Бахроми Бахромб эди.

Яна қилди Нарсини⁷ чарх аржуманд,
Ҳам охир адам сори сурди саманд.

Яна Ҳурмузи Нарси⁸ этти ғулув
Ки, қадри фалакдин ошурди улув.

Яна етти Шопури Ҳурмузга⁹ зўр
Ки, солди сипаҳ бирла оламға шўр.

Яна Ардашер ибни Ҳурмузга¹⁰ кавн,
Етишти чу ул Тенгридин топти авн.

Яна қилди Шопури Шопур¹¹ кин
Ки, офоқ анга бўлди зери нигин.

Яна тузди Бахроми Шопур¹² жайш
Ки, илгига олди тўла жоми айш.

Яна олди Ферузи бин Яздигирд,¹³
Жаҳонда қилиб адлу инсоф вирд.

Яна шах Ялош ибни Феруз¹⁴ эди,
Адолат била оламафруз эди.

Қубод ибни Феруз¹⁵ ҳам тузди базм,
Бу кох ичра, лекин кўюб қилди азм.

Яна бўлди Жомосб¹⁶ кишварситон,
Жаҳон бўлди инсофидин бўстон.

Чу тахт олди Нуширвони Қубод,¹⁷
Ул этти бино даҳр аро адлу дод.

Яна Ҳурмуз ибни Ануширвон,¹⁸
Киюрди жаҳон жисми ичра равон.

Чу Парвези Ҳурмузга¹⁹ чарх ўлди ёр,
Замонида шод ўлди мулку диёр.

Чу Шеруя²⁰ оғози кин айлади,
Азиз элни хору ҳазин айлади.

Яна Ардашер²¹ ўлди чун қахрамон,
Анинг қаҳриға қолди аҳли замон

Яна Ардашер ўлди кишвархудой,
Жаҳон аҳлиға бўлди раҳматфизой.

Яна Кисри Арслон²² топти фар,
Адам мулкига ул ҳам этти сафар.

Яна Кисри²³ ўлди жаҳон довари
Ки, гардундин ўтти анинг афсари.

Яна даҳр Туронни²⁴ қилди азиз
Ки, нисбатда Парвезга эрди киз.

Жаҳон олди Парвези Баҳром²⁵ ҳам,
Қўлига тутуб тиғ ила жом ҳам.

Яна бўлди Озарми²⁶ афсарпараст
Ким, ул топти Турон ерига нишаст.

Яна Фаррух²⁷ олди жаҳон кишварин,
Солиб адл аро табъи донишварин.

Яна Яздигирд²⁸ олди мулку диёр,
Ки, дерлар лақабда ани Шаҳриёр.

Қаю бирки мулк олди топти сурур,
Мубаддал сурурига бўлди ғурур.

Жаҳон мулкин ўз мулки қилди гумон,
Гумони ҳамон эрди – кетмак ҳамон.

Қутулди алар даҳр озоридин,
Кетиб бори, қолди жаҳон боридин.

Аёқчи, манга жоми шоҳона тут,
Туганган сойи тўлдуруб ёна тут!

Чу кетгумдурур, даҳр базми қолиб,
Кетай бори комимни майдин олиб.

Муғанний, суруд айтибон руд туз,
Вафосиз жаҳон бирла падруд туз!

Чу кетмаклик андин эрур ногузир,
Даме хушдил ўлмоқ эрур дилпазир.

Навой, бу янглиғ эмиш даҳр иши,
Вафо кўрмамиш ҳаргиз андин киши.

Кишилиқ будурким, унутсанг ани,
Чу таркинг қилур, тарк тутсанг ани!

XV

Искандар достонининг оғозиким, ҳақ анжомига еткурғай ва тарихининг ифтитоҳиким,
Тенгри ихтитоми рақамин сургай ва анинг насабида ихтилофким, тарих аҳли қилмишлар
ва ул ихтилофни рафъ этиб, аҳли таҳқиқ ишининг ҳақиқатин билмишлар ва малик
Файлақуснинг дори бақоға кетгани ва Искандарнинг мулки фоний тахтин мақом этгани

Нигор айлаган нақши румийтироз,
Очиб парда, бу навъ кўргузди роз

Ки, бу тўрт хайлики топти адо
Ки, кўк тоқиға солдилар кўп садо

Ки, давронлари тўрт минг уч юз ил,
Яна ўтгуз олтию ўн ой бил.

Бу муддатда кимдинки осор эди
Ки, кишваркушо бал жаҳондор эди.

Топиб беш юзу балки минг йил амон,
Бу муддатда маҳкуми – аҳли замон.

Қилиб улча хотирға келганча иш,
Аларға насиб ўлмади онча иш.

Ки, оз вақт аро шоҳи Яздонпараст,
Скандарга офоқ аро берди даст.

Билингай, дейилганда бир-бир иши
Ки, халқ этмади Тенгри андоқ киши.

Бу мужмалки васф айладим зотини,
Қилай эмди борининг исботини.

Ҳамул тўрт хайлики ёздим сутур,
Икидин сўнг² Искандар этти зухур.

Каёнийлар ўлғонда бир-бир ниҳон
Ки, Доройи Баҳманға қолди жаҳон.

Мубоҳот этиб тахт ила тож анга,
Берурлар эди шоҳлар бож анга.

Бу фурсат аро волийи Руму Рус,
Шаҳе эрди оти малик Файлакус.³

Маликваш келиб ҳар сифоти анинг,
Малакваш вале пок зоти анинг.

Низомийки назм аҳлиға шоҳ эди,
Бу шаҳ саргузаштидин огоҳ эди,

Китобида дер чоғ нишонин анинг,
Бу янглиғ деди достонин анинг

Ки, насл ичра йўқ эрди пайванд анга,
Мурод эрди оламда фарзанд анга.

Бу савдо солиб жисмига печ-печ,
Гум ўлмас эди ул таманноси ҳеч.

Магар бир кун овдин олиб кўнгли баҳр,
Тараб бирла айлаб эди азми шаҳр.

Кўрунди йўли узра вайронае,
Йўмурган фалак зулми кошонае.

Тоши хасталар кўнгли янглиғ синук,
Ичи мотамийлар ичидек бузук.

Бу вайрона ичра шаҳи бахтиёр,
Сабосайрини сурди беихтиёр.

Кўрарким, кўюб ҳамл бир ҳомила,
Қарин қолмайин руҳ анга жисм ила4.

Ётиб оллида тифли зору забун,
Чекиб гаҳ-гаҳе йиғлағон янглиғ ун.

Бўлуб шоми рихлат анонинг куни,
Келиб гоҳу гаҳ йўк – ўғулнинг уни.

Унига буқим йиғламоғни қотиб,
Ано сўги5 они магар йиғлотиб.

Солиб чун аларға назар Файлақус,
Дегил тушти кўнглига нори мажусб.

Буюрдик, маҳрамваш эл еттилар,
Ўлукни ҳамул ерда дафн эттилар.

Ўзи тифлни олди эъзоз ила,
Қилур эрди парварда юз ноз ила.

Скандар атаб, ўғли билди ани,
Ўларда валиаҳд қилди ани.

Муаррих яна навъ ҳам сурди сўз
Ки, нисбатда Дороға еткурди сўз

Ки, Дороға берди қизин шоҳи Рум,
Ясаб зеб ила, ўйлаким нахли мум.

Бир иш бўлдиким, бемадоро ани,
Атосиға қайтарди Доро ани.

Ҳамоноки сур айлаган тун – саҳоб
Садафқа тўкуб эрди дурри хушоб.

Чу вақт ўлди, фош айлади ул садаф,
Дуреким, жаҳон топти андин шараф.

Яна бўйла сўз доғи мазкур эрур
Ки, «Таърихи фурс» ичра мастур эрур.

Ки, оламда ики Скандар эмиш
Ки, икиси давронда довар эмиш.

Бири улки, Доро била қилди разм,
Бири буки, сад боғлаю этти азм.

Ва лекин бу фурсатки донойи даҳр,⁷
Берур эрди бу қиссадин элга баҳр.

Ки, жоми сафо урди элга сало
Ки, Жомийға еткурмасун Ҳақ бало.

Скандар иши эрди манзум анга,
Бори ҳолати эрди маълум анга.

Манга ҳам чу машғуллуқ бу эди,
Таворих оллимда ўтру эди.

Бу ерда мени чунки ажз этти лол,
Ўпуб ерни, донодин эттим савол.

Скандарга ики эканни адад,
Чу оллинда таҳқиқ эди, қилди рад:

«Ул ишлар, – деди, – бирга воқеъдурур,
Гувоҳи анинг насси қотеъдурур»⁸.

Анингдекки аслин Низомий деди,
Ҳамул навъ фарзона Жомий деди

Ким, ул Файлақус ўғли эрмиш яқин,
Емас аҳли таърих тардиди чин.

Қилинди чу таҳқиқ тадқиқ ила.
Қилай эмди тадқиқ таҳқиқ ила.

Бу янглиғ баён этти таърихсанж
Ки, чун ёвар ўлди саройи сипанж.

Скандарни топти малик Файлақус,
Ясаб мулкин андоққи зебо арус.

Очиб бахшишу базл абвобини,
Тузатти базе сур асбобини.

Мулукона тартибу ойин била,

Ёрутти кўзин ул жаҳонбин била.

Қилиб ҳифзиға кеча-кундуз қиём,
Фузунрок этиб дам-бадам эҳтимом.

Бериб парваришқа муносиб хўриш,
Муносиб хўришдин топиб парвариш.

Ани асрамай коху айвон аро,
Ясаб ер кўнгул ичра, бал жон аро.

Нечукким тенгиз дурри шоҳонасин,
Тенгиз йўқки, кон лаъли яқдонасин.

Анга тегруким бўлди лафзи дуруст,
Тааллум иши вожиб ўлди нахуст.

Нақумоҳис⁹ оллинда дастур эди
Ки, ҳикматқа оламда машхур эди.

Сипехр авжиға фикри суръатнамой,
Фалак сайридин ройи мушқилкушой.

Назар чобукин чун қилиб тезбин,
Бўлуб нозири важҳи айнул-яқин.

Киши йўқ билик ичра монанд анга,
Арастуи фарзона фарзанд анга.

Чу тадбир ила дафъи офот этиб,
Анинг ройидин шаҳ мубоҳот этиб.

Бори илм аро, ўйла соҳиб камол
Ки, комил анингдек топилмоқ маҳол.

Скандарни доноға топшурди чувт
Ки, донишнинг авроқин этгай дуруст.

Ўзига шараф билди доно мун
Ки, ул воқиф эрди валодат куни.

Боқиб чархнинг борча ҳолотиға,
Кавокибнинг икболу офотиға.

Кўруб мустақимин, билиб рожеъин,¹⁰
Ёзиб эрди мавлудининг толеъин.

Қилиб ҳукмлар анжум арқомида,
Рақамлар қўюб эрди аҳқомида

Ким, ул тифли фаррухпайи покзод,¹¹
Шаҳе бўлғуси поку фаррухниход.

Ети кўк уза шавкати етгуси,
Юруб рубъи маскунни фатх этгуси.

Кириб шоҳлар қуллари сониға,
Бўюн қўйғуси тавқи фармониға.

Сипеҳр авжиға еткуруб ҳимматин,
Фалак тоқида чолғуси навбатин.

Чу ҳайъатда таъби жадал қилғуси,
Фалак мушкилотини ҳал қилғуси.

Қилиб хурдадон таъби ҳикматни қисм,
Басе ерда соз этгусидур тилисм.

Риёзий била тузгусидур расад,
Илоҳий била фитна оллиға сад.

Жаҳон мулкини чун мақар қилғуси,
Тенгиз ичра йиллар сафар қилғуси.

Анга ҳақ насиб айлабон хушку тар,
Юруб фатх қилғусидур баҳру бар¹².

Ҳаким англамиш эрди чун барча ҳол,
Бу иқболдин бўлди ишратсигол.

Мураттаб қилиб лавҳи иршодини,
Анга қилди таълим бунёдини.

Қаю ишни таълим қилғон замон,
Ешитмак ҳамон эрди – билмак ҳамон.

Билиб бўлмас эрди таваққуф анга,
Қилур эрди турлук тасарруф анга.

Бу янглиғки теъдод бўлди сифот,
Ҳамоно ўн ончани касб этти бот.

Билик касбини қилди то жони бор,
Ҳунар билди ончаки имкони бор.

Чу тутти мусаллам камолотин эл,
Диловарлиғ амриға чувст этти бел.

Не ишким сипоҳиға нафъ айлағай
Ки, андин адусини дафъ айлағай.

Гаҳи маркаб узра силаҳшўр эди,
Яёғлиқда гаҳ варзиши зўр эди.¹³

Демайким, ўқи очти тори зирих
Ки, тори тахайюлдин очти гирих.

Синони била тикти ахтар кўзин,
Не ахтар кўзин, чархи ахзар кўзин.

Анинг тиғи хорони қилди шикоф
Ки, кемухти ғабродин этти ғилоф.

Камандинки чин-чин қила бошлади,
Фалак қалъаси буржиға тошлади.

Қачон гурзини қилди хоронабард,
Қатиғ хорадин кўкка еткурди гард.

Чу майдон аро зўр расмин тузуб,
Чурук ип каби аждаҳони узуб.

Ва гар ройи бирла бўлуб чорасоз,
Диловарлиғу кучга бўлмай ниёз.

Бори ишда бир ерга етти иши
Ки, мумкин эмас андоқ ўлмоқ киши.

Атоси доғи чун суруб эрди умр,
Видоё этгали еткуруб эрди умр.

Қадининг хамидин билиб эрди хайл
Ки, жисмиға туфроқ сари бўлди майл.

Қувосини заъф айлаган чоғда суст,
Скандар бўлуб эрди шахлиғда чуст.

Ўзи бўлди Тенгрига пўзишпазир,
Скандарга топшурди тожу сарир.

Чу ўғлиға тахтини қилди мақом,
Ўзи айлади тахта сори хиром.

Ҳамоно ики шох берди дарахт,
Бирин йўндилар тахтау бирни тахт.

Не қушқаки бир шохи маскандурур,
Яна шохи сўнгра нишимандурур.

Скандар чу кўрди ато маргини,
Яқин эрди қилғай жаҳон таркини.

Чу муставли ўлди бу ният анга,
Ато қилмиш эрди васият анга

Ки: «Мулқумда бегонани қўймағил,

Шабистонима ёнани қўймағил!

Ҳаримим аро кирмасун ҳеч ёт
Ки, бўлғай анга пардадарликда от!

Сени истабон топқонимдин мурод
Будурким, қачон айласам хайрбод.

Сен ўлсанг чу қойим мақомим менинг,
Бабод ўлмағай нангу номим менинг».

Бу сўз ёдиға келгач ўлди зарур,
Етурмак ато пардасиға сурур.

Ҳамият доғи монёъ ўлди базе
Ки, елдин зилолиға тушғай хасе.

Ато сўгини айлагач бартароф,
Сариру нигин топти андин шараф. 14

Ато тахтини чун мақом айлади,
Тузуб руд, оҳанги жом айлади.

Аёғчи, бер ул жавҳари ғамзудо 15,
Дема ғамзудо, жоми мотамзудо.

Ки, андин сумурсам ғамим қолмасун,
Ато сўгидин мотамим қолмасун.

Муғанний, қилиб соз руди нишот,
Анинг бирла тузгил суруди нишот

Ки, сўз тахтида бўлдум оромгир,
Бўлай таҳният базмида жомгир!

Навоий, жаҳоннинг фирибин ема,
Хирад оллида нақшу зебин дема.

Чу даврон иши бевафоликдурур,
Фузун шоҳлиғдин гадоликдурур.

Гадоеки қайд ўлғай андин йироқ,
Муқайяд жаҳондордин яхшироқ!

XVI

Ҳиммат хумойининг баландпарвозлиғи таърифидаким, жаноҳҳайнининг сояси қуёшнинг
анқойи заррин жаноҳиға зулмат Қофида нишиман берур ва азимжуссалиғи васфидаким,
байзонинг сиймин байзосин жаноҳайни остиға яшурур ва ҳар гадоға ул соя тушса, салотин
анинг гадойидурур ва ҳар шоҳдин соясин олса гадо анинг қошида шоҳ кўринур

Бировким анга ҳиммат ўлди баланд,
Эрур олам аҳли аро аржуманд.

Киши нақди гар бир қаро мис эмас,
Агар ҳиммати бўлса муфлис эмас.

Ани англа муфлиски, йўқ ҳиммати,
Чу йўқ ҳиммати, йўқ анинг ҳурмати.

Бу расм ўлди ойини дайри фано
Ки, ҳурмат топар кимда бўлса ғино.

Чу ҳиммат эрур кимиёйи вужуд
Ки, андин топар эътибор аҳли жуд.

Бировким, анинг кимиёдур фани,
Ани деса бўлғай эл ичра ғани.

ғинодур чу эл ҳурматиға сабаб,
Анга эҳтиром этсалар йўқ ажаб.

Бировким, анинг ҳиммати йўқтурур,
ғани бўлса ҳам ҳурмати йўқтурур.

Тутай, дунсифат кимсанинг ганжи бор,
Туну кун анинг ҳифзидин ранжи бор.

Пашизе агар тугди эрса лаим,
Мудом очмоғидин топар кўнгли бим.

Десаким: очай тонгла, ёхуд бугун,
Тугар ул тугунга яна бир тугун.

Очардин эмас коми тарқотмоғи,
ғараз бор анга ўзга бир қотмоғи.

Кўрунмай дирам иқдин очмоғи хўп,
Дирам ҳар неча кўп, тугун доғи кўп.

Очар бўлса андин саросар гирих,
Солур кўнглига бир гирих ҳар гирих.

Айиғ лаъбидин жатқаким нон эрур,
Ани итга солмоқ не имкон эрур.

Бижин топса ер, то ичига сиғар,
Не қолса овуртиға борин йиғар¹.

Йиғоч узра гар бўлса юз минг ёнгоғ
Кўмар ерга ҳар не ўғурлоди зоғ.

Ер остики сичқонға кошонадур,

Яна анда ҳар ён ниҳон хонадур.

Разолатни ҳаддин қачон ошурур,
Ўзидин доғи туъмасин ёшурур.

Нажосат йўлидин қўюб гулхани,
Захирам, деб анбор айлар ани.

Жуалдур тезак тошимокдин забун
Ки, бўлмиш қарориб, юзи сарнигун.

Ани қўймас ўлмақлигин билса ҳам,
Неча от оёғиға янчилса ҳам.

Кўрар айб дун сарф қилмоқ дирам,
Анингдекки, йиғмоғни аҳли карам.

Карамдин бировким тихи жайб эрур,
Тихи айламак жайб анга айб эрур.

Бу иш ҳиммат аҳлиғадур ибтило
Ки, жайби дирам бирла бўлғай тўло.

Карамсизки бор уйда махзан анга,
Фалокат била фоқадур фан анга.

Емас элки амвол аро бўлса ғарқ,
Алар бирла муфлислар ичра не фарқ

Десам ҳам бўлурким, эрур фарқи кам,
Хирад оллида кўпдурур фарқи ҳам

Ки, ҳар неча бемоя бўлса лаъим,
Анга кимсадин йўқдурур ҳеч бим².

Вале бўлди чун ганжию махзани,
Халойиқ эрур жонининг душмани.

Қизил тулку ёхуд қаро киш киби
Ки, бўлғай туки қатлининг мужиби.

Садафдекки йиққон учун дурри пок,
Қилурлар олур чоғда кўксини чок.

Кўнгул ҳиммат аҳлиғақим бўлди кенг,
Ғино бирла фақр ўлди оллинда тенг³.

Не ганж ўлса бермакда бордур азиз,
Не номус этар бергали бир пашиз⁴.

Мубоҳот қилмас емақтин кулоч,
Ғамин бўлмас ар топса ёвғон умоч.

Хирад аҳли чунким тааммул қилур,
Тафовут бу икида ҳам топилур.

Не нақдеки аҳли карам сарф этар,
Анга халқдин кўп машаққат этар.

Агар йўқ анга базл этар дастрас
Ки, зоти аро ҳиммати ганжи бас.

Не элдин топар ҳар замон юз малол,
Не аҳволиға юз қўяр ихтилол.

Кишиким бийикракдурур ҳиммати,
Жаҳон аҳлидин камдурур меҳнати.

Не қушким баланд ўлса парвоз анга,
Ҳалок истамас новакандоз анга.

Агарчи эрур мушак отмоқ иши,
Булут момуғин ўртай олмас киши.

Неча тифл қилса пулаб хийралик,
Қачон шамъи анжум топар тийралик.

Тутайким, бийик тоққа чиксун паланг,
Тўлун ойға секриб етургайму чанг.

Баланд айлабон ҳиммат ул бениёз
Ки, ҳар неча ҳиммат бийик, меҳнат оз.

Бировгаки ҳиммат қилур ёрлик,
Гадолик тилар, йўқ жаҳондорлик.

Ўзин фақр бирла жаҳондор этар,
Жаҳондорликдин вале ор этар.

Дема фақр кўйи гадойин гадо
Ки, шаҳлар шаҳи қилмиш они Худо.

Қилур подшо ул гадолик ҳавас,
Нечукким, гадо подшолик ҳавас.

Магар Ҳақ етургай бу огоҳлик
Ки, фақр истагай эл, қўноб шоҳлик.

XVII

Искандар била ул гадолиғ ихтиёр этган подшо, балки филҳақиқат подшолиққа етган гадо ҳикоятиким, Искандар ани мазаллат чоҳидин чикориб, салтанат кохиға ўлтуртмоқ истади ва ул тож таркин қилиб, бошидин тарки тожихаёлин чикорэмади.

Эшиттимки, Искандари номдор,
Чу бўлди жаҳон аҳлиға комкор.

Не кишварки бўлди мусаххар анга,
Мутеъ ўлди доройи кишвар анга.

Ҳамул шаҳни кишварға шоҳ айлади,
Ҳамул элга кишварпаноҳ айлади.

Шаху мулкдин кўнгли тинғоч тамом,
Яна мулк азмиға қилди хиром.

Магар фатҳ бўлғонда Мағриб замин,
Шаҳи зоҳир айлаб эди қатлу кин.

Чу разм ўти бўлмиш эди бартараф,
Шаҳ ўлмиш эди разм ичинда талаф.

Скандар чу фаҳм этти хасмин қатил,
Анга мулки ичра тилатти адил.

Дедиким: «Бу кишвар салотинидин¹,
Хабарлиқ жаҳонбонлиқ ойинидин,

Қолибму экин бир анингдек киши
Ки, қилсам ружуъ анга бу мулк ишиф

Ани элга шоҳ айласам мустақил
Ки, мулк ўзгага бўлмаса мунтақил».

Дедилар халойиқ дуо айлабон,
Ҳадисиға жонлар фидо айлабон.

Ки: «Офоқ аро сарфароз ўлғасен,
Ҳамиша раиятнавоз ўлғасен.

Бу янглиғ кишиким қилурсен сўроғ
Ки, андин раиятқа етгай фароғ.

Қабул айлагай они яхши-ямон,
Киши йўқ, магарким биров бу замон,

Вале халқ ичиндин фирор айламиш,
Ажаб навъ иш ихтиёр айламиш.

Тириклар аросиға қилмас убур,
Матофи эмас ғайри – эски кубур².

Ҳамоно тирикларда кўрмай вафо,
Кубур аҳлиға айламиш иктифо.

Боши тож таркин қилиб ихтиёр,
Бўлуб тарк тожи билан бахтиёр.

Не маскан бўлуб кеча бир бум анга,
Не кундуз емак важҳи маълум анга.

Киши бирла йўқ мутлақо улфати,
Бўлуб халқ ғавғосидин кулфати.

Ниёз аҳли чун қилсалар ихтилот,
Қилур сўзда зоҳир гаҳи инбисот.

Насойиҳ дер элга бағоят муфид
Ки, оламдин элни қилур ноумид.

Сўз ичра бу тақриб тартиб этар
Ки, элни фано сори тарғиб этар!»

Скандар эшитгач дедиким: «Юрунг,
Ани қайда бўлса, топиб келтурунг!»

Равон ҳукм ила ҳар тараф сурдилар,
Топиб шоҳ базмиға еткурдилар.

Яланг эрди бошу, аёғи яланг,
Яқо чокидин кўкси доғи яланг.

Жаҳон шуғли гардига силкиб этак,
Тутуб ики илгига ики сўнгак.

Скандар анга эҳтиром айлади,
Ўз оллинда олий мақом айлади.

Деди: «Бу сўнгаклардин афсона айт,
Не сўрсам, жавобин анинг ёна айт!»

Деди: «Гўрлардин қилурда гузар,
Неча бу сўнгакларга солдим назар.

Замиримға лекин ниҳон қолди бу
Ки, шахнинг қаюдур, гадонинг қаюғ

Чу ўлганда бирдур бу ики матоъ,
Тирикликда невчун қилурлар низоъғ»

Келиб бу каломи Скандарга хуш,
Деди: «К-ей забоновари боркаш,

Сени топтим асру бийик нукталиқ,
Агар бор эса ҳимматинг ҳам бийик.

Сени кишварингда қилай аржуманд,

Бериб шоҳлиғ, поянг айлай баланд».

Деди: «Ҳиммат ўлмиш манга ҳамнишаст,
Сен истардек эрмас, вале асру паст

Ки, тарк айлабон фақр сармоясин,
Писанд этгамен шоҳлиғ поясин.

Емас рубъи маскунга рағбат манга,
Тилар тўрт сармоя ҳиммат манга:

Бири андин ўлди ҳаёти абад
Ки, йўқтур анинг интиҳосиға ҳад.

Яна бир: йигитликки топмай халал,
Қарилик била бўлмағай ул бадал.

Яна бир: ғинойи муаббаддурур
Ки, оллинда ифлосқа раддурурЗ.

Яна: шодлиғким, йўқ онинг ғами,
Адам бўлғай ул сурнинг мотами».

Скандарни ҳайрат забун айлабон,
Деди, бош уётдин нигун айлабон

Ки: «Ей фаррухойину фархундарой,
Бу уқдангдин ул бўлди мушқилкушой

Ки, бу дайр аро топсанг огоҳлик,
Санга фақр берди, манга шоҳлик.

Агарчи мени айлади аржуманд,
Санга берди ҳимматни мендин баланд».

Гадойеки бўлғай бийик ҳиммати:
Анга паст эрур шоҳлиғ рифъати.

Чу ҳиммат баланд ўлди эрса фақир,
Кўзига эрур аср шоҳи ҳақир.

XVIII

ҲИКМАТ

Искандарнинг Арастудин саволи ул бобдаким, мақсудға қайси мақом яқинроқ ва ул мақом сари не навъ хиром муносиброқ ва Арасту йўқлуқ мақомиға йўл кўргузмак ва сабукборлик хироми оҳанги тузмак

Арастудин этти Скандар савол:
«Ки, эй фикратингға фалак поймол,

Не йўлдурки, мақсуд эрур манзили,
Не ишдурки маҳмуд эрур ҳосилиғ»

Деди: «Халқдин ўзни фард айламак,
Фано кўйи йўлинда гард айламак».

Деди: «Ул кишиким тавонгардурур,
Анга хайр кўпрак муяссардурур».

Амалнинг чу мақсуд аро дахли бор,
Тавонгарға кўпрак керак эътибор.

Бировким савоб этса кўпрак хусул,
Анга кўпрак ўлғай умиди вусул.

Деди: «Хайрким қилса аҳли манол,
Бу ишдин эмастур йироқ икки ҳол.

Бири улки: мавқеъдадур ул иши,
Ишин ғайри мавқеъ қилур ҳам киши.

Гар иш ғайри мавқеъда мавжуд эрур,
Киши ҳар неким қилди мардуд эрур.

Ва гар ўз еридадурур қилғани,
Не иш қилса мақбул тутсақ ани.

Неким аслдин топти маъзуллуқ,
Иши фаръ ила бўлди машғуллуқ.

Ерур роҳзан кимки огоҳ эрур,
Бу йўлда неким мосиваллоҳ эрур.

Биров шоҳ васлиға қатъ этса йўл,
Керак воқиф ўлса қароқчидин ул.

Қароқчиға бўлғон киши муттафиқ,
Қачон шоҳ базмиғадур мустаҳиқ»

Вале улки рафъ этти буду набуд,
Гумон қилмади Ҳақдин ўзга вужуд.

Ўзин чунки мақсуд аро қилди йўқ,
Ўзи қолмайин, қолди мақсуди-ўқ.

Гумон қилма мундин бийикрак мақом,
Киши анда чун етти, бўлди тамом».

Бу дурларниким сочти гавҳарфуруш,
Садаф оғзидек сойил ўлди хамуш.

Искандарнинг салтанат тожидин саркашлик қилиб, хилофат тахтидин аёқ тортқони ва Рум аҳли бошларин оёғига қўюб, анинг мақдамидин тахт поясин баланд қилиб, тож қадрин аржуманд қилғонлари ва анинг адли айнининг қуёши била зулм шомининг хуффошин кўр этиб, жаҳонни ёрутқони ва зулм аҳлининг зулматдек олам юзидин қироқ тутқони

Гузоришқа улким, қалам қилди тез,
Қаламдин бу янглиғ бўлур нуктарез

Ки, чун Файлакус ўртадин чекти рахт,
Скандарға таслим этиб тожу тахт.

Скандарки донойи офоқ эди,
Билик ичра офоқ аро тоқ эди.

Анга тож ила тахт тушмай қабул,
Бу андешадин беҳад эрди малул

Ки, шаҳлиғда ҳаддин кўп офот эрур,
Не қилса фалакдин мукофот эрур.

Агар таркига кўнглини шод этиб,
Атонинг васиятларин ёд этиб.

Кўп ошуфта қилғоч ани бу миҳан,
Улусни йиғиб, тузди бир анжуман.

Чу яқсар йиғилди шарифу вазеъ
Сўзе қилди оғоз беҳад бадеъ.

«Ки, эй қавмким, мулкунгиз келди Рум
Ки, оллимда ҳоло қилибсиз ҳужум.

Агар сарфароз ар сарафгандасиз,
Бори Тенгрига мен киби бандасиз.

Еман сиз киби, сиздин ўксук баса,
Атосиз, дил озурдае бекасе.

Атомни агар лутф айлаб Илох,
Бу кишвар уза айлади подшоҳ.

Ҳамоно бу ишга сазовор эди,
Бу юк чеккали қуввати бор эди.

В-ар обову аждодима қилди Ҳақ,
Бу мулк аҳлиға ҳукмронлиқ насақ.

Алар доғи зебои тахт эрдилар,
Тавоноу ферузбахт эрдилар.

Вале мен эрурмен бағоят ҳақир,

Доғи салтанат амри беҳад хатир.

Бу ишга керактур тавоно киши,
Емас мен киби нотавоно иши.

Ерур тортмоқ шер чекконни мўр,
Юкин пилнинг айламак пашша зўр¹.

Не бор шахлик айларга ният манга,
Не айлай десам қобилият манга.

Бу таклифдин чунки ранжурмен,
Агар айласам тарк – маъзурмен.

Чу мен айладим ажзим изҳорини,
Бу андешадин кўнглум озорини.

Сиз эмди ўзунгузга шоҳе топинг,
Бу кишварға кишварпаноҳе топинг.

Ҳар ишта замон аҳлининг фойиқи
Ки, то бўлғай ул шоҳлиғ лойиқи.

Куёшдек қавиймеҳру равшанзамир,
Ва гар чиқса ашҳабқа офокгир.

Адолат аро фасли наврўздек,
Сиёсатда барқи жаҳонсўздек.

Ириклик чоғи хасмға чорасоз,
Қотиғлиқ маҳалли раиятнавоз².

Анга тахту давлатни маскан қилинг,
Бошин тож бирла музайян қилинг

Ким, ул ёғдуруб абри эҳсонини,
Ерамдек қилиб мулк бўстонини.

Аду хайлин ошуфтаҳол айласун,
Санам зулфидек поймол айласун.

Неча шуълаи фитна ёқса адув,
Қилич селидин урсун ул ўтқа сув.

Раиятқа қилса қаламзан ситам,
Қаламзаннинг илгини қилсун қалам³.

Мусофир йўли риштасин узмасун,
Қароқчи қаросини кўргузмасун.

Қилиб забт ила маҳкам ўғри йўлин,
Улус молидин қисқа қилсун қўлин.

Адам айласун зулм таълимини,
«Лам»и жаҳд этиб «лом» ила «мим»ини4.

Адолат қилурнинг топиб ҳолатин,
Фузун қилсун элга адув олатин.

Неким Ҳақ буюрмиш, бўлуб пайрави,
Ҳақ айтур улус илгин этсун қавий.

Бериб зулмгустарга фарсудалик,
Раиятқа еткурсун осудалик».

Тугатгач сўзин шоҳи равшанзамир,
Улус чектилар ҳар тарафдин нафир

«Ки, эй хусрави одили додгар,
Нега айладинг бизни фарёдгарғ

Етар чоғда адлингдин элга наво,
Бу янглиғ недин зулм кўрдунг равоғ

Не сўзлар эдиким баён айладинг
Ки, бу халқ бағрини қон айладинг.

Бу сўзлар дегунча, оқиз қонимиз
Ки, бўлсун йўлунгда фидо жонимиз!

Сен ўлғунча бу эл бошидин йироқ,
Йироқ бўлсалар жонидин яхшироқ.

Санга гарчи жонбахш келди калом,
Яқин эрдиким айлағай қатли ом5.

Сену салтанат тарки – сўзму бўлур,
Бадилингни кўргучи – кўзму бўлурғ

Бугун олам ичра сен ул шоҳсен
Ки, афлок сирридин огоҳсен.

Жаҳон ичра сен билмаган йўк улум,
Билур олам аҳли, неким аҳли Рум.

Фалак шамъи ройи муниринг сенинг,
Малойик чароғи замиринг сенинг.

Жаҳон кўрмаган сен киби хусраве,
Қуёшталъате, Муштарийб партаве.

Қилиб адл ройингдин андоқ зухур
Ки, гул бирла хуршиддин атру нур.

Вужудингда пинхон хирадёрлиғ,
Жамолингда пайдо жахондорлиғ.

Бу химматки зотинг аро бордур,
Санга Рум султонлиғи ордур.

Билурбизки бу мулк эрур кам санга,
Умид улки, тушгай жахон ҳам санга.

Фалак сайридин ошкору ниҳон
Ки, хукме ёзилмиш: сенингдур жахон.

Яна кимса фармонраво қилмағил,
Жахон аҳлини бенаво қилмағил.

Агар сен бу ишни қабул этмагунг,
Бу мулк аҳли фарёдиға етмагунг.

Қўюб мулки маврусинга ёнани,
Раво кўрсанг уй ичра бегонани.

Қила олмайин бу бало ихтиёр,
Боримиз қилурбиз жало ихтиёр!

Чу тушсак гадоликқа ҳар мулк аро,
Худо сўрғуси сендин ул можаро».

Бу сўз деб улус бўлдилар ашкрес,
Бош айлаб яланг, чектилар рустахез.

Скандарки мундоқ аломат кўруб,
Аломат демайким, қиёмат кўруб.

Пушаймон бўлуб деган ақволиға,
Бузулди базе кўнгли эл ҳолиға.

Солиб ул сифат сидқ ойин сифот,
Дегандин анинг кўнгли ичра уёт.

Ҳам атбоининг яхши ниятлари,
Яна ҳам атоси васиятлари

Аён этти бир навъ таъсир анга
Ки, бермак маҳол эрди тағйир анга.

Бўлуб хотири ҳаддин ортуқ малул,
Улус илтимосини қилди қабул.

Ризо зоҳир этгач, шаҳи навжувон,
Арастуйи⁷ фарзона қўпти равон.

Олиб тожни айлабон аржуманд,

Анинг бошидин айлади сарбаланд.

Равон тутти айтиб сано, бир қўлин,
Балиноси8 доно яно бир қўлин.

Ики ганжи ҳикмат ани йўлдабон,
Чиқордилар авранг уза қўлдабон.

Топиб мақдамидин бийик поя тахт,
Қуёш боши узра солиб соя бахт.

Арасту била ўқ, Балинос эди
Ки, бу Хизр эди, ул бир Илёс9 эди.

Халойиққа юзланди бир инбисот
Ки, ўлтургали етти муфрит нишот.

Нисор ул қадар сочти яхши-ямон
Ки, қилди нужум арзни осмон.

Ададсиз сурур аҳлиға бўлди сур,
Анингдекки сур аҳли қилди сурур.

Чу Искандари меҳр ўлуб пардапўш,
Шафақ бодасин топти қилмоққа нўш.

Тарабдин фалак қилди ҳоли анга,
Янги ойни жоми ҳилолий анга.

Скандар баруманд ўлуб бахтидин,
Шабистонға кирди тушуб тахтидин.

Гулу сабза узра тузуб тоза базм,
Майи лолагун ичгали қилди азм.

Қадаҳ партавиким дамо-дам тутуб,
Шабистонни хуршиддек ёрутуб.

Добон сўз, дегач шоҳи гардунжаноб,
Жавобин Арастуйи ҳикматмаоб.

Суруб нукта ҳар сори донишвари,
Билик ичра алломаи кишвари.

Не ҳикматдин айру қадаҳ гардиши,
Не жуз илми ҳикмат такаллум иши.

Нукотким шаҳи комёб айтибон,
Анга нукта аҳли жавоб айтибон.

Зухур айлабон гарчи айшу тараб,
Вале сарбасар маҳзи илму адаб.

Чу хар илмдин бұлди гуфту шунид,
Димоғини шахнинг қизитти набид.

Қўпуб чикқали майл кўргузди хайл,
Кўзи шоҳнинг уйқуға қилди майл.

Бўлуб уйқу чун улча матлуб ўлуб,
Ёрим кеча ҳам сажда марғуб ўлуб.

Ибодат учун шоҳи яздонпараст,
Ўзин хас киби қилди туфрокқа паст.

Иши йиғлаю узри мофот эди,
Анга тонгғача бўйла авқот эди.

Куёш чун қилиб авж оҳангини,
Ёрутти яна чарх аврангини.

Кавокиб топиб ул ёрукдин зарар,
Бори учтилар ул сифатким шарар.

Скандар яна тахтин айлаб маком,
Халойикқа ҳукм айлади бори ом.

Улус қилдилар хизматиға ҳужум,
Куёш теграсида нечукким нужум.

Йиғилғоч улус шаҳ қилиб ибтидо,
Халойикқа сўз мундоқ этти адо:

«Ки, берди манга додгарлик Илоҳ,
Бор эрса халойиқ аро додхоҳ,

Келиб оллима арзи ҳол айласун,
Ўз аҳволини қийлу қол айласун!

Қошимда сўзин арз айлар замон,
Мени бир ўзи янглиғ этсун гумон.

Не тахтимдин ўлсун анга даҳшате,
Не тожимдин ўлсун анга ваҳшате.

Не шаҳ деб мени айласун изтироб,
Не мақсуд адосида қилсун шитоб.

Аён айласун реши дарду ғамин,
Ёқай дод бермак била марҳамин».

Улус бошлади арзи ҳол айламак,
Скандар била қийлу қол айламак.

Саҳардин анга тегруким истиво,
Сўруб, халқ дардиға қилди даво.

Киши қони тўкканни бўйнин уруб,
Қўлин кестурурнинг, қўлин кестуруб.

Бериб дод мазлуми ғамхораға,
Қилиб раҳм марҳуми бечораға.

Қилиб зулм аҳлин қаро ерга паст,
Аларғаки, мазлум эрур зердаст.

Хуш ул шаҳки зулм аҳлин айлаб нигун,
Жафокаш жафогарни кўргай забун.

Бу янглиғ қўюб адл бунёдини,
Ярим кунгача берди эл додини.

Атоси замонида ҳар навъ иш
Ки, андин халойиққа озор эмиш,

Тамомин улус бошидин қилди дафъ,
Етишсун деб андин халойиққа нафъ.

Яна шоҳлар ҳодис этган русум
Ки, бедод эмиш эл аро бу умум.

Алар тарҳини бузди бунёддин,
Халойиқни қутқорди бедоддин.

Адолат тариқини фош айлади,
Сиёсат анга дурбош айлади.

Раиятқа маълум этиб эҳтиёж,
Ики йил алардин кўтарди хирож.

Амал аҳлиға қилди машғуллуқ,
Ёмонларға еткурди маъзуллуқ.

Вале яхшиға тақвият айлади,
Яна яхшилар тарбият айлади.

Яна нархларға қилиб иштиғол,
Оғир сотқучиға бериб гўшмол.

Туз айлаб тарозу ики бошини,
Темурдин ясаб, муҳр этиб тошини.

Қари ҳам темурдин анга бўлди хос
Ки, эл бўлди кам газ олурдин халос.

Қапонни ҳам ул ихтиро айлади,

Қиёс ичра рафъи низо айлади.

Яна тузлук изҳориға тузди кайл
Ки, эл қилмағай эгрилик сори майл.

Яна тузди олтун тарозусини,
Қавий айлабон адл бозусини.

Мароҳил аро қўйди раҳдорлар,
Йўл аҳлин хатардин ниғаҳдорлар.

Адолат қўлин тутти андоқ бийик
Ки, топти амон арслондин кийик.

Карак хайлиға қарчиғай дармиён,
Алар жўжа янглиғ, бу бир макиён.

Ярим кунгача адл ила дод эди,
Яна кун сўнгғи яхши бунёд эди.

Бу янглиғ чу оз вақт тузди русум,
ғани бўлдилар адлидин аҳли Рум.

Кетур соқиё, тўлдуруб жоми адл
Ки, кўргузди Искандар айёми адл!

Таодул била тут ани беҳамол,
Ичарда манга гарчи йўқ эътидол.

Муғанний, навода тузуб муътадил,
Навосозлиқ қил манга мутгасил.

Қулоғимға дилкаш садое етур,
Мени бенавоға навое етур!

Навоий, таодулдин этма удул,
Қабул аҳлидин гар тиларсен қабул!

Чу одил шаҳ илгидин ичгунг аёқ,
Неча эътидол асрасанг яхшироқ.

Нечукким, эрур адл шаҳларға зеб,
Ерур ҳам гадо, хокираҳларға зеб10.

Шаҳеким, адолатдур онинг иши,
Тенг эрмас анга шоҳлардин киши.

XX

Адолат айни таърифидаким, салотиннинг зулумоти зулми орасида «айнул - ҳаёт»
жовидонийдурур ва ичганга зилоли зиндагоний еткурур

Не асмоким, ул Ҳақ сифотиғадур,
Агар фикратинг хар бир отиғадур.

Не амреки бўлғай сифат дохили,
Ҳақ отидур ул амрнинг фоили.

Карам фартидиндур карим ўлмоғи,
Тарахҳум кўпидин раҳим ўлмоғи.

Агар вожиду можид эт эътибор,
Агар Ҳайю Қайюм бир ҳукми бор.

Вале оти асмода одил эмас,
Ўкур чоғда эл они одил демас.

Адолатқа етганда қилмиш Худо,
Ўз отини «Ал-адл» бирла адо.

Бу отиға кўпрак учун эҳтимом,
Анинг бирла оламға берди низом.

Не шахким, анинг адл кирдоридур,
Десам, йўқ ажабким, Худо ёридур.

Бу маънидин эркинки, оламда шох
Ки, дерлар ани халқ зилли Илоҳ.

Гар афъоли мардуду мақбул эмас,
Булардин қиёматда масъул эмас.

Ерур адлким, Қодири Зул-жалол,
Қиёмат қуни андин айлар савол,

Агар адл йўқ ошқору ниҳон
Яқин билки, зеру забардур жаҳон.

Ануширвон1 гарчи кофир эди,
Вале адл зотида зоҳир эди.

Ўрун гарчи кофирға дўзахдурур,
Анинг адлдин ўрни барзахдурур.

Агар куфр ризвон сори қўймади,
Вале адл нийрон сори қўймади.

Ул ўтгандин ар минг йил андозадур,
Адолатдин овозаси тозадур.

Ерур турфа буким, салотин аро,
Қаю адл этар кишвари дин аро.

Қилурда сифат адлу инсофини,

Ниҳоятқа еткурмак авсофини,
Демаклик эмас «ҳукмрони замон»,
Демактур «Ануширвони замон».

Ажаброқ буким, улки бу оти бор,
Бу ташбиҳ бирла мубоҳоти бор.

Не сўздинким ўтти эрур бу ажаб
Ки, кавнайн шоҳи – Расули араб.

Шаҳеким, русул келди хайли анинг,
Бори офариниш туфайли анинг.

Қилур чоғда Ҳақ шукри изҳорини,
Магар бу сифат сурди гуфторини

Ки: «Султони одил замонида даҳр,
Вужудум била берди оламға баҳр.

Манга чун валодат замони эди,
Улусқа адолат замони эди».

Ҳадисида ҳам бу башоратдурур
Ки, адл аҳли сори ишоратдурур.

Ки, адл ичра ўтганга бир соати,
Ерур беҳки, жинну башар тоати.

Яна ҳам ҳадиседурур бу саҳиҳ
Ки, айлабдур они баёни фасиҳ:

«Қолур куфр аро қолса обод мулк,
Бўлур зулм агар бўлса барбод мулк».

Шаҳ ар куфр аро адлин этса равон,
Тузар мулкин андоқки Нуширавон.

Ва гар дин аро зулм паррон қилур,
Бу шаҳлардек оз чоғда вайрон қилур.

Шаҳеким қилур хайли инсонға амр,
Ҳақ этмиш анга адлу эҳсонға амр.

Агар зулм қилса эрур неча ҳол
Ки, жониғадур борча онинг вубол.

Бировким Ҳақ амриға осий бўлур,
Неким қилса журму маосий бўлур.

Яна бир буким айлаб ўзни сафих,
Ҳақ ахлоқиға хулқи қолмас шабиҳ.

Яна буки элга солиб изтироб,
Қилур зулми ободларни хароб.

Яна улки, чун зулме мавжуд ўлур,
Бори халқ кўнглига мардуд ўлур.

Не мардудлуқким, бўлур эл иши –
Туну кун анинг жонининг қарғиши.

Не дамким урар халқ нуқсонига,
Қилур тез дўзах ўтин жониға.

Улус душмани деса бўлмас ани
Ки, бор ул ҳақиқатда ўз душмани.

Неча зулмким элга золим қилур,
Ўз-ўзига кўпрак қилур – Ҳақ билур.

Не золимки, бир кимсага зулм этар,
Ики фоида зулмқашга етар.

Бир улким, қиёмат куни ажри бор,
Ангаким бу зулм айламиш, зажри бор.

Яна буки, мазлум эрур от анга,
Киши айламас зулм исбот анга.

Вале кимсаким зулм анга комдур,
Бу оламда мардуду бадномдур.

Макон чун қилур ўзга олам сори,
Ўтар бетавакқуф жаҳаннам сори.

Қаю шоҳким адлдин фард эрур,
Ҳам ўз жониға зулмидин дард эрур.

Кивурса ўзин одил эл сониға,
Не зулм элга айлар, не ўз жониға.
Агар билса шаҳ адл этар ҳирфасин,
Нечук бергай ўз илгидин сирфасин.

Неча сирфадин шаҳ керактур йирок,
Бу ерда вале сирфаси яхшироқ.

Шаҳеким, анга адл бўлғай қилиқ,
Ерур айласа сирфа бесирфалиқ.